ЎРТА АСР ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ҚАРАШЛАРИНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Амонова Ҳикоят Иноятовна

Бухоро давлат тиббиёт институти "Тиббий ва биологик кимё" кафедраси доценти, техника фанлари номзоди

Аннотация Мақолада маънавий тарбиянинг долзарблиги таҳлил қилинган. Ўрта аср Шарқ мутафаккирлари Беруний ва Ибн Сино қарашларининг ёшлар тарбиясидаги ўрни очиб берилган. Мутафаккирлар асарларидаги комил инсон ғоясининг тарихий-фалсафий талқинига алоҳида эътибор қаратилган. Мутафаккирлар ижодий меросидаги комил инсон ғоясининг баркамол авлодни тарбиялашдаги аҳамияти кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: Ренессанс, Янги Ўзбекистон, ўрта аср Шарқ мутафаккирлари, маънавият, тиббиёт.

Аннотация. В статье анализируется актуальность духовного воспитания. Раскрывается роль средневековых восточных мыслителей Беруни и Ибн Сины в воспитании молодёжи. Особое внимание уделяется историко-философскому осмыслению идеи совершенного человека в трудах мыслителей. Показано значение идеи совершенного человека в творческом наследии мыслителей в воспитании совершенного поколения.

Ключевые слова: Возрождение, Новый Узбекистан, средневековые мыслители Востока, духовность, медицина.

Abstract: This article analyzes the relevance of spiritual education. The role of the medieval Eastern thinkers Beruni and Ibn Sina in the education of youth is explored. Particular attention is given to the historical and philosophical understanding of the idea of the perfect man in the works of these thinkers. The significance of the idea of the perfect man in the creative legacy of these thinkers in educating the next generation is demonstrated.

Keywords: Renaissance, New Uzbekistan, medieval Eastern thinkers, spirituality, medicine.

Кириш

МаълумкиЎзбекистонРеспубликасиМустақиллигининг29йилликтанта на-ларида Ўзбекистон Республикаси Президентининг: "Халқимизнинг улуғвор қудрати жўш урган ҳозирги замонда Ўзбекистонда янги бир уйғониш – Учинчи Ренессанс даврига пойдевор яратилмоқда"[1], –деган сўзи янгради. Таъкидлаш жоизки,

Ҳозирги кунда ҳаётимизнинг барча соҳаларида рўй бераётган юксалиш жараёнлари ўзини нечоғлик аҳамиятли эканлигини намоён этмоқда. Бинобарин, мустақиллигимизнинг дастлабки даврларида биз миллий ўзликни англаш, бой тарихий маънавий ҳамда илмий меросимизнинг асл мазмун-

ISSN 3030-3907

моҳиятини тушуниш ва уни рўёбга чиқаришга интилган бўлсак, эндиликда халқимиз жипслашиб “миллий тикланишдан – миллий юксалиш” ғоясини собит-қадамлик билан амалга оширишга киришди. Бу даврда жамиятимизда ижтимоий тафаккурнинг юксалиш тенденцияси қарор топиб, унга хос ҳам миллий, ҳам умуминсоний қадриятлар мужассамлиги эътироф этилмоқда.

Бутун дунё ҳамжамияти эътироф этганидек, Ўзбекистон қадимдан маданият ва цивилизация барпо этувчи заминдир. Дарҳақиқат, ўрта асрларда Ўзбекистон ҳудудида вужудга келган илмий-маънавий ютуқлар Европадаги илму фанга асос бўлди. Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий каби улуғ мутафаккирларимизнинг беқиёс илмий-фалсафий рисолалари дунёвий билимларни ривожлантириш ва тизимлаштириш билан бир қаторда, нафақат ўз замонаси, балки кейинги юзйилликларга тегишли умумжаҳон тамаддунининг юксалишига асос солди. “Аждодларинг шуҳратига суянма, ўзингга ўзинг шуҳрат топ. Кимда ким обрўли қариндошларига нисбат бериб, уларни восита қилса ва ҳеч нарса қилмай, фақат ўлган аждодлари билан фахрланиб юрса, ўша кишининг ўзи ўлик ва аждодлари эса, тирик саналади”, деб айтган эди мутафаккир Абу Райҳон Беруний.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда маънавий-маърифий ишларни тизимли ташкил этиш, бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлигини ошириш, аҳоли, айниқса ёшларнинг интеллектуал салоҳияти, онгу тафаккури ва дунёқарашини юксалтириш, мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш, ватанпарварлик, халққа муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол авлодни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Маълумки, маънавият ва тиббиёт қондош тушунчалар бўлиб, аждодларимиз даҳоси туфайли бир-бири билан уйғунлашиб кетган ажралмас бир бутунликни ташкил қилади. Маънавият-жамиятнинг, миллатнинг ички ҳаёти, руҳий кечинмалари, ақлий қобилияти, идрокини мужассамлаштирувчи тушунча. Тиббиёт эса, шундай бир илмки, у билан одам гавдасининг аҳволи соғлиқ ва касаллик жиҳатидан ўрганилиб, унинг мавжуд соғлиғи сақланади ва йўқотгани қайтарилади. Маънавият, маданият, илм-фан дурдоналари саналган бебаҳо мерослари асарларида мутафаккирларнинг табиий-илмий, фалсафий, ижтимоий-иқтисодий, ахлоқий қарашлари акс этган бўлиб, улар асосида инсон масаласи турибди. Абу Райҳон Беруний барча қимматли нарсалар инсон меҳнати билан яратилади ва инсоннинг қадр-қиммати унинг авлод-аждодлари ким бўлганлиги билан эмас, балки унинг меҳнати билан белгиланади, деб ҳисоблайди. Берунийнинг ижтимоийлик, ахлоқ ва одобнинг асосий

ISSN 3030-3907

масалалари бўйича қарашлари инсонийлик туйғулари билан йўғрилган. Унинг ижтимоий қарашлари марказида инсон, инсоний жамият туради. Мутафаккир инсоннинг барча мавжудотдан устунлиги унинг тафаккури орқали эканини изоҳлайди. Шунинг учун ҳам ердаги барча ҳайвонлар унга бўйсунадилар, акс ҳолда инсон энг кичик ҳайвондан ҳам ожиз бўлар эди. У инсон ташқи оламини билишда асосан ақлга таяниши ва шунинг учун ҳам у барча жонзотдан устун туришини таъкидлайди. Инсон ақлга мувофиқ билиш орқали оламнинг моҳияти ҳақидаги билимларни ўзлаштиради. Лекин билимнинг чеки йўқ ва ҳамма билимларни тез эгаллаш мумкин эмас. Шунинг учун инсон ўзи билиб олган нарсалар билан кифояланиб қолмайди, балки доимий равишда янги билимларни ўрганишга интилиши керак. Унинг фикрича, инсон билиш, тушуниш, фикрлаш, муҳокама қилиш, ўйлаб топиш каби истеъдодга эга [3]. Беруний кишиларнинг ақлий қарашларида, ахлоқий сифатларида, инсон руҳиятини ўзгартиришида таълим-тарбиянинг аҳамияти катта эканлигини кўрсатган. Инсон сўзлаш, ҳис этиш қобилияти билангина билим ва ҳунарни эгаллайди, бажарилиши лозим бўлган ишларни амалга оширади. Инсон тафаккури вақеликни билишга қаратилгандир. “Аммо инсон нарса ва ҳодисаларнинг фақат сифат ҳамда хусусиятлари ҳақида билим берувчи ҳиссий билиш даражасида тўхтаб қолмайди, балки нарсаларни атрофлича билиш, шу нарсалар ҳақида фикр юритишни талаб қилади”[4], – дейди Беруний. “Ҳар бир инсоннинг қадр-қиммати ўз ишини қандай бажараётгани билан ўлчанади. Инсоннинг тилак ва хохишлари меҳнат туфайлигина амалга оширилиши мумкин” [5], деган хулосага келади. Маълумки, киши камолотида уч нарса, яъни ирсият, муҳит, тарбия асосий рол ўйнайди. Буларни файласуф олимлар ва педагоглар турлича изоҳлаб келганлар. Абу Райҳон Беруний ва Ибн Сино инсонни камолотга етиш босқичида муҳим, ижтимоий ҳаёт, камолот сари йўналтирадиган тарбияни асосий ва муҳим эканлигини исботлаганлар. Буюк ватандошимиз Абу Али Ибн Сино фаолиятида бу икки йўналиш: маънавият ва тиббиёт уйғунлашиб кетади. Буюк қомусий олимдан жуда катта мерос қолган бўлиб, турли манбаларда унинг фалсафа ва илоҳиётга оид 80 та, табобатга оид 43 та, руҳшуносликка оид 26 та, тиббиётга оид 23 та, одоб илмига оид 9 та, мантиққа оид 19 та ва бир қанча асарлари қайд этилади. Унинг “Китоб-аш-шифо”, “Ал-ишорат ва танбиҳот”, “Донишнома”, “Китоб алҚонун фи-т-тиб”, “Китоб ан-Нажот” каби асарларида фалсафий, тиббий, бадиий-эстетик, ахлоқий ғоялари ўз аксини топган. Ибн Сино меросида тиббиёт илми ва инсон саломатлиги кўп ҳолларда шеърий асарларда тарғиб қилинган. У шундай ёзади: Шоир тилнинг амиридир, табиб тана подшоҳи, Бири билан бадан тирик, биридир сўз ҳамроҳи [6]. Ёки яна бир мисол: Ўз соғлиғин

ISSN 3030-3907

сақламоқ ҳар кишининг ўз иши. Аллома инсондаги яхши фазилатлар ва иллатлар ҳақида фикр юритади. У майхўрлик, кашандалик, ортиқча овқатланиш, оғир руҳий ҳиссиётларнинг инсон саломатлигига салбий таъсирини қайд этади. Саломатликнинг асосий белгиси поклик ва озодалик эканлигини таъкидлайди. Ҳар қандай шароитда ҳам меъёр ва тартибга риоя қилиш лозимлигини уқтиради. Мутафаккир асарларида “миқдор”, “сифат”, “меъёр” тушунчаларининг моҳият ва мазмунини очиб беради. Ибн Сино асарларида асосан бола тарбияси, унинг хулқи, соғлом инсонни тарбиялаб, вояга етказиш масалалари алоҳида ўрин тутади.Мутафаккир болада ахлоқий хислатларни меҳнат, жисмоний ва ақлий тарбия билан узвий ҳолда шакллантиришни, уни инсон қилиб камол топтиришда асосий омил, деб билади. Инсон ўз соғлиғи, ўз ҳатти-ҳаракатларига масъул, шунинг учун ҳам доимий равишда ақлий тарбия билан жисмоний тарбияни ҳамоҳанг олиб бориш лозим. “Бадантарбияни тарк этган одам аксари хароб бўлади, зеро ҳаракатсиз қолган аъзоларнинг қуввати заифлашади” [7]. “Бекорчилик ва айш-ишрат нафақат нодонликка олиб келади, айни вақтда касалликнинг туғилишига ҳам сабаб бўлади”. Ибн Сино ёш болаларни туғилганидан бошлаб тарбиялаш масаласига алоҳида эътибор беради. Хусусан болаларнинг ўспиринликка ўтиш даври тарбияси ўзига хос хусусиятга эга. Бу даврда уларда хулқ-атвор шаклланади.Бола хулқ-атворининг бир текис, вазмин бўлиши учун уни кескин ғазабланишдан, қаттиқ қўрқувдан ва уйқусизликдан сақлаш зарур. Бу тадбир уни ёқимли хулқ-атворли қилиб тарбиялаш имконини беради. Мутафаккирнинг фикрича, бола хулқининг мўътадилликда сақланишига алоҳида эътибор бериш керак. Бундан икки манфаат бор: бири боланинг руҳи учун бўлиб, у ёшликдан бошлаб яхши хулқли бўлиб ўсади ва кейинчалик бу унга ажралмас малака бўлиб қолади. Иккинчиси унинг бадани учундир, чунки ёмон хулқ турли мижоз бузилишларидан бўлади. Шунингдек, агар ёмон хулқ одатга кириб қолса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради. Масалан, ғазаб кучли қиздиради, қайғу кучли қуритади, ҳафсаласизлик нафсоний қувватни бўшаштириб, мижозни бузади [8]. Ибн Синонинг бу фикрлари яна бир бор маънавият ва тиббиётнинг чамбарчас алоқасини намоён қилади. Ибн Сино ўз асарларида инсонни икки томонлама ўрганади. Бир томондан – жисмонан бақувват, соғлом киши ва яна иккинчи томондан – унинг қалби, руҳиятининг поклиги, ўзида асл инсоний фазилатларни мужассам этганлигини таҳлил этади. У “комил инсон”, “соғлом авлод” масалаларига алоҳида эътибор қаратади. Мавжудотлар ичида энг улуғи, ақл кучига эга бўлган инсоннинг комил инсон сифатида шаклланишида таълим тарбия, оила, атроф-муҳитнинг ҳал этувчи ролини таъкидлайди.

ISSN 3030-3907

Ибн Синонинг фикрича, маърифатли, ўқимишли инсонда касбий маҳорат, чуқур маънавият, муомала маданияти, юксак ахлоқ бўлиши, хусусан шифокорлик касбини танлаган киши ақл, тажриба, билимва инсонпарварлик тамойилига суяниши лозим. “Бола кўпроқ юлдузларга боқсин, гуллардан баҳра олсин, гўзалликни тушунишни ва сезишни ўргансин, шундагина ҳақиқий инсон бўлиб етишади”, – дейди мутафаккир. Гарчи орадан минг йилдан кўпроқ вақт ўтган бўлса-да, мутафаккирнинг илғор фикрлари, бетакрор мушоҳадалари, илмий мероси ниҳоятда қимматли бўлиб, улардан тиббий ва фалсафий фанлар тизимида асосий манба сифатида фойдаланилмоқда. Ибн Сино инсон илоҳий карамдан баҳраманд бўлган, оламда тартиб ўрнатиш ва уни обод қилишга тегишли ваколатларни олган зотдир, деган эди. Ибн Синонинг фикрича, Тангри инсонга шундай куч-қувватни инъом этди-ки, у орқали яхшиликни ёмонликдан, ақлий камолотни ёлғондан фарқ эта олиш имконияти пайдо бўлди. Инсон ақл-заковат соҳиби эканлиги, табиатда ўзига хос ўрин эгаллаши туфайли барча тирик мавжудотлар салтанатига ҳукмронлик қилиш ҳуқуқини қўлга киритган. Ахлоқий камолот инсон зотига хос жараёндир, чунки у ақл, тафаккурнинг буюк қудратига таянган ҳолда ҳақиқат билан ёлғоннинг чегарасини аниқлабгина қолмасдан, балки дўстни душмандан ажрата олади.Илм билан хулқ-атвор, саъй-ҳаракатларнин гўзаро бирлиги инсонни донишмандлик, комил инсон даражасига етказади. Бунга ҳеч қандай шубҳа бўлмаслиги керак, чунки “гўзалликка ва ахлоқий камолотга интилиш-бу инсон зотига хос хусусиятдир”, дейдимутафаккир [9]. Ибн Синонинг асарларида инсон табиати азалдан ахлоқли ёки ахлоқсиз бўлмайди, деган муҳим ғоя илгари сурилади. Аслида одамлар тайёр фазилат, одат ва ҳаётий кўникмалар билан туғилмайдилар. Бундай хусусиятлар уларнинг ижтимоий ҳаётида секин-аста аждодлар анъаналари, таълим-тарбиянинг таъсири остида шакллана боради [10-21].

Инсоннинг баркамол шахс сифатида шаклланишида таълим-тарбиянинг ўрни беқиёсдир. Ибн Сино уни Қуръонни ўрганишдан бошлашни маъқул, деб билади. Ундан кейин она тили, хорижий тиллар, тиббиёт ва геометриянинг асослари ўрганилиб борилади. Ўрганилаётган соҳаларни ёд олиш, тез-тез такрор-лаб туриш хотирани мустаҳкамлайди, тарбияланувчида баҳс-мунозарауюритиш маданиятиниюксалтиради. Ўрта аср Шарқ мутафаккирлари инсон масаласини ўзига хос таҳлил этиб, унинг камолотга эришишида асосий ўрин тутадиган омилларни ўз асарларида кўрсатиб берганлар. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюсида Учинчи Ренессанс ва Янги Ўзбекистон концепциялари нимани англатиши ҳақида сўзлаб берган эди.“Бугунги кунда

ISSN 3030-3907

бутун халқимизнинг қалбидан чуқур жой олган, умуммиллий ҳаракатга айланиб бораётган “Янги Ўзбекистон” ғояси замирида улуғ аждодларимиз, умуман олганда, миллий тарихимизда Биринчи ва Иккинчи уйғониш даврларига асос солган аллома боболаримизнинг орзу-интилишлари ва армонлари ҳам мужассам, десак, адашмаган бўламиз... Ҳозирги вақтда мамлакатимизда яна бир муҳим Уйғониш жараёни кечмоқда. Шунинг учун “Янги Ўзбекистон” ва “Учинчи Ренессанс” сўзлари ҳаётимизда ўзаро уйғун ва ҳамоҳанг бўлиб янграмоқда, халқимизни улуғ мақсадларсари руҳлантирмоқда”[2], – дебтаъкидладиШавкат Мирзиёев.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 29 йиллик тантаналарида Ўзбекистон Республикаси Президентининг маърузаси http://www.uzdaily.uz /uz/post/6557.
2. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев “Янги Ўзбекистон” газетасига берган интервьюси https://www.gazeta.uz/uz/2021/08/17/renaissance/. 3. Туракулов Э, Рахимов С. Абу Райхон Беруний рухият ва таълим-тарбия хакида. Т.: 1992. –Б. 21.
3. Беруний. Минералогия. М.: 1963. –Б. 11.
4. Беруний. Танланган асарлар, 3-том, Т.: 1965. –Б. 88.
5. КамоловН. Тиббий одобнома. Т.: 1993. –Б.63.
6. Тафаккур гулшани. Т.: 1989. –Б. 415.
7. ИрисовА. Абу Али ибн Сино. Т.: 1980. –Б.100.
8. Носиров Р.Н. Ибн Синонинг “Амалий фалсафа” сида инсон тарбия муаммоси. “Мустакил Узбекистон: фалсафа фанларининг долзарб муаммолари” тупламида. Т.: 2002. – Б. 126.
9. Khajieva I., KhujaniyazovaG., KenjaevaK., & Jumaniyozov F. (2020). Foreign language competence formation of the future teacher of vocational education in the information and educational environment. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(2). – PP. 360–365.
10. Амонова Ҳ. И. (2025). Жамиятда жамоатчилик фикрини ўрганишнинг асосий омиллари. Development Of Science, 10(4), pp. 302-310
11. Амонова, Х. И., & Содикова, С. Ш. (2020). Кейс как эффективный метод преподавания химических наук в высших медицинских учебных заведениях. Вестник науки и образования, (19-2 (97)), 52-54.
12. Амонова, Х. И. (2020). Особенности активных методов обучения. Наука, техника и образование, (6 (70)), 80-82.
13. Амонова, Х. И. (2022). Ёшлар тарбияси узвийлигини таъминлашда асосий методологик ва концептуал ёндашувлар. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(12), 265-270.

ISSN 3030-3907

14. Амонова, Х. И. (2022). Методика Приготовления Шлихтующих Полимерных Композиций. Amaliy va tibbiyot fanlari ilmiy jurnali, 1(7), 192-203.
15. Amonova, H. I. (2022). Rigidity and Resistance of Sized Yarn. INTERNATIONAL JOURNAL OF BIOLOGICAL ENGINEERING AND AGRICULTURE, 1(4), 34-39.
16. Amonova, H. I. (2022). Scientific Substantiation of the Use of Sericin to Improve the Efficiency of Cotton Yarn Sizing. Eurasian Journal of Engineering and Technology, 11, 30-33.
17. Кенжаева Х.П. (2021). Фуқаролик маданияти мезонлари шарқ фалсафаси талқинида. Academic research in educational sciences, 2(3).
18. Амонова Х.И. (2021). Янги Ўзбекистон шароитида ёшлар тарбияси ва аждодлар мероси . Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 8, 363-366.
19. Кенжаева Х. (2021). Миллий маънавий меросимизда таълим-тарбия масалалари. Общество и инновации, 2(6/S), 18–24.
20. Кенжаева Х.П., & КаримоваЛ.М. (2019). Тарихий хотира – халқ маънавиятининг таркибий қисми. перекрёсток культуры, 1(3).

ISSN 3030-3907